

Симо Јелача
ЖИВОТНА ПРИЧА МОГА ОЦА
(Романсирана биографија)

Уредник
Зоран Колунџија

Рецензент
Ђуро Маричић

Симо Јелача

ЖИВОТНА ПРИЧА МОГА ОЦА

(Романсирана биографија)

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

ПОСВЕТА И ЗАХВАЛНОСТ

Ову романсирану биографију „Животна прича мога оца” посвећујем пре свих својој сестри Марији, која ме је пронела на нејаким дечијим плећима преко залеђених босанских планина током Другог светског рата и отхрањила током свих мојих школовања.

Својом несебичношћу извршила је завет наше мајке пред њену смрт. Марија, хвала ти за све.

Посвећујем је такође супрузи Боси и кћерима Анастасији и Маји, унуцима Александру, Софији, Данијелу и Марку, као и свој нашој родбини и пријатељима.

Најискреније се захваљујем Ђури Маричићу за рецензију, корекције и сугестије; Бранку Мићићу и Зорану Никодијевићу за сугестије и корекције; Милораду Божовићу, Јоји Шекеровићу и Ненаду Радуљу за похвале, подршку и препоруке. Захвалност дугујем и свима онима који су ми на свој начин пружили помоћ и подршку, а желели су да остану анонимни.

Аутор

ПРЕДГОВОР

Наш отац Лазо веома често нам је током детињства причао своје доживљаје из Америке. На рад у Америку отишао је још као малолетан, код старијег брата Ђуре, у Мејвил Висконсин. Пре Лазиног доласка, Ђуро је тамо живео и радио три године. Као и сви наши исељеници, Лазо је радио много, често и веома тешке послове, али је Америку заволео и никад је није заборавио. У Америци је доживео и своју прву љубав, која је остала јача од времена. Када је његова Анђа дошла 1956. у Босну да га посети, тек тада смо ми, његова деца, схватили колико су се њих двоје истински волели.

Лазин старији брат Ђуро, први је отишао у Америку и током заједничког боравка био му је и старији брат и родитељ. Ђуро се пре одласка оженио, па је са родитељима оставио и своју жену Стоју. Пред почетак Првог светског рата 1914. године, Ђуро се јавља као амерички добровољац и служи америчку војску три године, а за то време Лазо је провео најлепше године живота са Анђом. Чином служења војног рока у Америци, Ђуро стиче статус држављанина Сједињених Америчких Држава, што ће његовој другој супрузи Мари, после његове смрти, обезбедити доживотну америчку пензију.

Након Ђуриног повратка из војске, обојица су се преселила из Мејвила у Детроит и запослила у фабрици аутомобила „Ford“ (Ford). Ту су радили око пет година. За радили су довољно да су могли да купе земљу и направе куће у Босни, па је Ђуро почео инсистирати на повратку. Лази се није ишло назад због Анђе, али је коначно при-

стао, а Анђу никада није прежалио. У Босни је све стекао, али му је Други светски рат опет све уништио.

Анђу је истински волео и ту љубав је однео са собом у гроб.

* * *

Дуго година чувао сам тајну свога оца, коју је он само мени испричао након што се Анђа вратила у Америку. Крајем августа 1956, у једно предвечерје, док је сунце још топло грејало приближавајући се заласку, седели смо нас двојица сами на бедемку изнад наше куће. Отац је, као и увек, био огрнут кожухом преко болних леђа и некако одсутно загладан у даљину. Онда је одједном, сасвим ненадано, почео да ми прича о својим успоменама из младости. И раније их је он нама деци и комшијама причао, али то су били тек фрагменти, углавном смешни и необични догађаји. Ова, тако неочекивано започета прича обећавала је, међутим, нешто сасвим друго, до сада неизречено, нешто скривено и тајанствено, нешто што се не прича, ако се не мора.

Главна личност у тим успоменама била је Анђа. Поверио ми се у свему. Желео је да кроз мене сачува тајну своје љубави и замолио ме да, ако икада у животу успем да одем у Америку, у Мејвилу покушам да пронађем Николу. Осетио је потребу да то некоме саопшти пре него оде са овога света, а имао је неку интуицију да ћу ја кадад доспети до Америке.

Разумео сам његову жељу и касније сам написао песму у посвету тој љубави. Када сам ту песму послао свом колеги Бранку Мићићу, он је из ње видео целокупно дело, које би се могло уобличити у књижевну форму, па ми је то и саветовао. Неко време сам се премишљао, а онда сам почео да пишем. И допало ми се. Залазећи све дубље у тајне љубави свога оца, осећао сам неко унутрашње задовољство. Чак сам повремено имао осећај да ми је отац ту, поред мене, да се смеши и да је задовољан што његову љубав остављам у вечност.

Обухватио сам његов целокупан животни период, од детињства до смрти, стављајући период живота у Америци у први план. Америку је мој отац истински волео и у њој је нашао незаборављену љубав. Сви догађаји, места и личности су истинити. Само нека америчка имена нису аутентична, због непоузданих сећања, како мог оца, тако и мојих личних. Свака могућа сличност је случајна. На крају сам забележио и неколицину израза, који се ређе користе, а карактеристични су за босански крај у коме се радња одвија. Можда ће неки од њих корисно послужити читаоцима.

И на крају, желео сам да у овај текст уврстим и песму коју сам написао за Лазу и Анђу. Нека их ова песма прати кроз вечност. Такође, као додатак, дао сам и неколико мишљења, односно шта су други рекли о овој хроници.

Симо Јелача

ГЛАВА ПРВА

ЖИВОТ У ЈЕЛАЧКИМ ПЛЕЋИНАМА

Од досељења у Јелачке Плећине, у Српској Јасеници, Гајо Јелача, родоначелник племена Јелача, живео је у кући Црнобрња, коју је нашао празну и коју му је касније турски бег доделио. Ту су му рођена сва деца. Кућа је била лепа, на спрат, до кога се стизало спољним степеништем у предњем делу куће. Те степенице звале су се басамаке. На нивоу спрата дуж предњег дела куће пружао се балкон, који се звао гањак. Ту је било лепо седети, јер је гањак био изложен сунцу од изласка до заласка. А било је и довољно хлада од високог стабла крушке и винове лозе, која је обавијала кућу. И када је падала киша гањак је био пријатно место за боравак, јер је био покривен и добро заштићен.

У приземљу је била једна већа просторија са дрвеним патосом, која је служила и као кухиња, и као дневни боравак, а поред те просторије, на самом улазу, налазила се остава без патоса. У горњем делу куће биле су смештене три спаваће собе са дугачким ходником између њих. Како је кућа саграђена на косом терену, кроз узана врата на крају ходника, са спрата се могло изаћи из куће у нивоу тла, као да спрата ни нема.

Та врата су била доста неупадљива и само су укућани знали за њихову праву намену. Наиме, током свих буна и ратова, приликом изненадних упада непријатеља у кућу, њени укућани би могли да побегну баш кроз та врата, и за трен стигну у шуму, која се налазила тик уз дес-

ни бок куће. Према породичном предању, тако су се многи у више наврата спасавали од упада Турака.

Одмах иза излаза, по уредно обрађеним дрвеним приткама пузала је велика и разграната винова лоза, а на њу се надовезивао леп и богат воћњак. Поред саме куће била је саграђена цистерна за воду, заправо за кишницу, која је коришћена за прање. Од куће, гледано ка западу, постојао је неки руинирани плот, а на њему су жене често сушиле опрани веш. Гледано од куће, са јужне стране је долазио колски пут, уз који је на почетку имања било посађено огромно стабло крушке. Испод те крушке, која као да је означавала крај путовања, била је саграђена колница, за смештај запрежних кола и кућног алата са крузаном. Нешто даље био је арман, па иза њега појата за чување сена и сламе, одакле се настављао воћњак.

Колски пут је пролазио између кућа и водио до обрадивих њива. Имање је било ограђено ниским плотом, више због заштите од уласка стоке, него од људи. Са источне стране од куће, имање су оивичавала четири стабла питомог кестена, која су добро рађала сваке године.

Живело се веома тешко, није се имало ни довољно стоке, ни жита. Једва се успевало обезбеђивати довољно хране да деца не буду гладна. Орало се дрвеним плуговима, које су вукли волови. Јелаче су коње набавили тек касније, када су стекли довољно иметка да их могу купити. Земља је до њиховог доласка била испошћена и зарасла у коров. Радило се тешко, а приноси су били мали. Тек када су приметили нешто стоке почели су земљу гнојити стајским ђубривом. То је донекле повећавало приносе. И у води се оскудевало. Воду за пиће доносили су са неколико врела, која су такође морали ископати и уредити, а пре свега заградити да стока не би мутила воду. Вода се доносила у вучијама, малим плоснатим буради-ма које су сами правили. Та врела су често пресушивала, а једино је на врелу Бисовац, смештеном између два брда, у близини кућа Марчета, било увек воде.

Кише које су земљи годиле, на стрмим плећинама су увелико спирале најплоднији хумус, остављајући ту и тамо беле закрпе огољеног стења. Због тих стрмих њива и крај је назван Плећине. У подножју тих стрмина, пак, њиве су биле равне и веома плодне. Звали смо их Лука. Кроз Луку је текао поток Цигановац. Дешавало се понеких година, да у пролеће, када набујају воде, Цигановац почне да плави. Тада би обично наш поток губио своју љупкост, уништавајући у свом бесу тек израсло поврће.

У време када су се Јелаче доселиле у Јасеницу, а то је било негде око 1795. године, Босном су владали Турци. Живело се веома тешко. Земља је слабо рађала, а порези су били превелики. Тако је то трајало све до аустроугарске окупације 1878. године. Али, и од времена те окупације, статус Босне је био неодређен. Аустроугарска је окупирала Босну и Херцеговину, али је није анексирала. Аустроугари заправо нису желели сукоб са Турском, али су знали да у случају слабљења турског утицаја, Босна и Херцеговина лако могу припасти Србији и Црној Гори. Како год, живот сељака је био веома тежак. Порези су се стално повећавали, а њихови синови морали су да служе у аустроугарској војсци и то под веома неповољним условима. Традиционално, они су штитили границе Аустроугарске од напада Турака. Босанци су аустроугарску окупацију доживљавали као веома тешку. Велики утицај на босанско-херцеговачко становништво у смислу буђења националне свести имао је босански књижевник Петар Кочић (1873–1916), који је био велики патриота и бунтовник. Кочић је био омиљен чак и међу неписменим становништвом. Његове приповетке пробудиле су свест нарочито младог босанског становништва против злогласне владавине аустроугарске монархије. Тако су у Босни текле године од краја деветнаестог века, па до избијања Првог светског рата.

Мој деда Јово, син Спасин, унук Гајин, а Ђурин и Лазин отац, саградио је себи кућицу-брвнару у близини ве-

лике породичне куће наслеђене од породице Црнобрња. У тој брвнари, Јово је са женом Маријом изродио сву своју децу. Ту су се родили Анђа, Стана, Ђуро, Лазо, Милка, Душан и Сава. Седморо деце подизало се у скученој брвнари. О тешкоћама се није ни размишљало, ни причало. Рано се ишло на спавање, а рано и устајало. Ипак, сви су били весели, радујући се већ јутарњем сунцу, које је излазило иза родитељске куће. Ни летње росе им нису сметале, па су деца за топлијих дана најчешће ишла боса.

Требало је много радити да би се живело. Свако је имао свој задатак који је без поговора извршаван. Одрасли су радили на њивама, а деца су углавном чувала стоку. Старији дечаци су обично чували говеда, млађи овце, а најмлађима је преостајало да чувају свиње. Чинило се да им је то најлакше, мада и није било баш тако. Свиње су обично биле немирне и лако су се провлачиле кроз плотове, кроз које босонога деца нису могла проћи. Стога су најмлађи увече углавном долазили кући плачући и окрвављених стопала, јер их је трње боло док су трчали за свињама.

Ђурине и Лазине старије сестре – већ девојке – Анђа и Стана обављале су са мајком кућне послове. Њих три су свакодневно кувале ручкове и вечере за оне који су радили у пољима, спремале, крпиле, прале веш... Није им било ништа лакше него ратарима.

Обеди су се кували над огњиштем, које се готово никад није гасило. Изнад огњишта је увек висио казан или лонац са јелом које се управо припрема. Чим би се зготовио ручак, пристављала би се вечера, после би се у жеравицу запретали кромпири у љусци, потом би се негде пред зору тињајућој ватри примицао тек умешен хлеб да до јутра нарасте, опет би се разгртала жеравица за печење „крува“ како су говорили... Тако је било у свим старијим кућама, као да је посао непрекидно трајао. Ипак, свима је доживотно као најлепша успомена на дом остајао мирис свеже печеног хлеба и дрвета зложеног на огњиште,

јер су се ложила само дрва. То је било једино у чему се није оскудевало.

Тек прање веша је било посебно тежак посао. Прало се, наравно, ручно. Веш се најпре дуже потапао у лужину прављену од пепела са огњишта. Када би лукшија, како су звали ово средство, скинула прљавштину, веш се испирао у потоку. У поток би се најпре потопио овећи пањ, преко њега би се пребацио комад веша тако да вода тече преко њега, а потом би се по вешу из све снаге лупало пракљачом, једноставном али тешком плоснатом дрвеном направом. За то време, девојке су морале босе стајати у леденој води планинског потока, па су им после прања ноге увек биле црвене и болне.

Свим члановима домаћинства сви дани у седмици су били исти. Предах од посла нико није имао. Тек недељом би се евентуално нашло мало времена за одлазак до цркве на службу, па су се недеље чиниле другачијим и посебним. Али један од заиста ретких нерадних и сасвим другачијих дана у години био је Ђурђевдан, дан крсне славе породице Јелача. По обично прелепом мајском дану, пријатељи и родбина стизали су издалека на честитање, али и да се угосте. Рођаци су деци доносили ситне поклоне, често само по коцку шећера, али и то је за њих била велика радост, па су се дуго унапред радовали Ђурђевдану.

Док је обележавање крсне славе трајало, трпеза је морала по читав дан бити пуна, од раног јутра до касно увече, а сваки добронамеран, чак и непознати гост био је радо виђен и срдачно дочекан. Поред јела и пића, тим непознатим пролазницима је увек нуђено и преноћиште, јер се никада није знало одакле непознати путник долази и колико далеко намерава да путује.

То преноћиште је, наравно подразумевало спавање поред огњишта, заједно са свим осталим члановима породице. Наиме, цела породица је и иначе спавала у истој просторији у којој се и кувало, лежећи у круг око огњишта. Није било кревета, већ се лежало на којекаквим простир-

кама, а покривало се лети грубим плахтама, а зими вуненим ћилимима, који су се звали биљци. Те покриваче су мајке ткале саме, од конопљиног предива и од овчије вуне. Нарочито је такозваним кићеним биљцима, покривачима сличним вуненим теписима, посвећивана посебна пажња, јер су они морали сачувати породицу од сурових планинских зима. Зими је било нарочито тешко задржати топлоту у брвнарама, јер су ветрови продували између брвана. Зато су ватре на огњиштима одржаване током читаве ноћи, да се деца не смрзну. Такође, да би се задржала топлота у кући, прозори на брвнарама су били веома мали, али само са једним стаклом. Кроз њих би се и у подне једва назирао дан.

Породице су овде живеље попут родовских заједница. Родитељи су остајали у истој кући са одраслом децом и унуцима, а често је у истом домаћинству живељо и више браће са својим породицама. Кћери су се углавном удавале и одлазиле у куће својих супруга. Тако је било и са Јелачама. Када се старији Јовин син Ђуро оженио, довео је младу у родитељску кућу и ту остао. Родитељи су се поштовали, а њихова реч се без поговора слушала. Очева одлука је морала бити доследно спроведена, без обзира на њен исход или последице. Тако се и у Јелачама живељо.

Прва задужења која су дечаци Ђуро и Лазо у детињству добила, била су чување стоке, што је било уобичајено за сву децу из краја. Као старији, Ђуро је чувао крупнију стоку – говеда, а млађем Лази су припале овце на чување. Поред тога, Ђуро је повремено помагао и оцу на њиви.

Ђуро је, попут осталих младића у крају, рано стасао и замомчио се, па је убрзо почео да гледа девојке спремне за удају. У његовом одабиру, међутим, највећи утицај су имали родитељи, као што је то био обичај и у осталим породицама, како код момака, тако и код девојака. Када би какав момак на неку девојку бацио око, његови родитељи би преко пријатеља одмах почели да се распитују ко су и какви су девојчини родитељи. Најваж-

није је било „потрефити“ да су родитељи изабране девојке или изабраног момка добри, поштени и радни, да се за њих зна и да су виђени људи. Тек након таквих сазнања, момку и девојци су се одобравали састанци и ближа упознавања. Тим следом прошао је и Ђуро када је за своју животну сапутницу одабрао Стоју Карић. Од како су се венчали, живели су са родитељима, у кући у коју се још први Јелача уселио, и у којој су свој век проживели и Јовини родитељи Спасе и Ружа.

Тих година многи младићи из села одлазили су у Америку. За Америку се знало да прима вредне раднике и да се тамо може лепо зарадити. Већина стасалих младића, углавном после одслужене војске, спремала се за далеки пут и одлазила у непознато. Неки су се враћали, а неки су и заувек остајали. Није било правила, зависило је од тога како се ко тамо снашао, кога је код куће оставио и како му се у Америци допало.

Пошто се и у кући Јове и Марије Јелача тешко живело и било је доста гладних уста, Јово и Марија су одлучили да и они свога првенца у свет пошаљу. Па тако, када се у селу спремала група младића да крене на далеки пут, спремио се и Ђуро. Оставио је родитеље, браћу и сестре, а са њима и своју тек доведену жену Стоју. Кренуо је у потпуну неизвесност, заједно са другима. Прво се ишло у Загреб на лекарски преглед, а затим у Ријеку на брод, који се спремао за пловидбу преко океана. На пут се кретало без упутстава шта треба понети, како од хране, тако и од одеће. За сваки случај, већина се за путовања спремала у летњим месецима. А знало се из прича њихових претходника да путовање траје око шест недеља.

Родитељи су остајали код кућа стрепећи у потпуној неизвесности. Нити су знали када им деца полазе бродом, нити када ће стићи. Од неизвесности су патили и путници. Америка им је била само обећана земља. Чекало се месецима ко ће први јавити да су стигли, како су и шта је са осталима из села. Родитељи младића који су отпу-

товали повремено су се састајали и распитивали за своје. Неки путници су се јављали чим пре су успевали, а неки нису ни по неколико месеци. И писма су путовала споро, такође бродом. Тако се дешавало да се за појединце не чује и по годину дана. И Ђуро је био један од тих којима се није журило да пише, али су родитељи ипак некако сазнали да се запослио, да је нашао стан и да за њега не треба бринути, па им је лакнуло. Живот је могао поново да тече устаљеним ритмом, а колотечина је прекидана само ретким Ђуриним писмима, на која родитељи нису могли да одговоре јер су били неписмени.

Лазо је од најраније младости био чобанин. Задатак му је био да свакодневно тера овце на пашу, да их редовно гони на појила и да брине да коју вуци не удаве. Устајао је рано свако јутро, доручковао што је било да се поједе, а потом је од мајке добијао шарену ткану торбицу, у коју би она већ ставила парче хлеба, кришку сира и понеку воћку. Сира и воћа је било доста, сами су производили и једно, и друго. Воду за пиће није морао носити, јер је ње свуда било на врелима на којима је и овце напајао. На леђима је увек носио кожух, да га греје, али и да има на шта прилећи, нарочито око подне, када се све овце, гоњене врућином, сабију у хладовину и стрпљиво чекају да сунце отпочине. Као сваки чобанин, носио је штап за разне намене, а имао је и пса који је ишао за овцама. Пас је био од велике користи када је требало вратити овце које би се у потрази за каквом сочнијом травком, сувише разишле, али је заправо потребнији био да чува стадо од вукова. Пси су увек лавезом први упозоравали ако би се вукови приближили стаду.

Њиве изнад Јелачких кућа, па до иза кућа Марчета и Сивиља, нису биле обрадиве, па су служиле за испашу. Најлепше испаше су ипак биле на оближњој висоравни која се звала Велики ћулумак. Одатле је пуцао широк поглед и до читавих двадесетак километара у даљину. Овај пропла-нак обрастао сочном и квалитетном травом био је рај за чобане. Било је ту довољно испаше за више стада, па су се

околни чобани ту радо скупљали и заједно проводили ионако дуго време потребно овцама за свакодневну исхрану.

Лазо је радо овде напасао овце. Док су стада пасла, чобани су се играли, углавном клисања или кевања, а било је и хрвања, и бацања камена с рамена и слично. Младићи су заједно лепо проводили време, нарочито када су дани били леви и сунчани. На истоку од Ђулумка, према Поткалињу, шумовити предео претежно је обрастао питомим кестеном. Кестена има у изобиљу па се тај предео и зове Кестенар. У јесен, када кестен сазри, чобани су свакодневно доносили пуне торбе кестена кућама и тако обезбеђивали довољно тог дивног воћа за зимницу. Кестен је најлепши када се пече и једе док је још топао. Нема детета које печени кестен није волело. Уз то, печени кестен дивно мирише. Тако је и Лазо доносио довољно кестена за њихове зимске потребе, у чему је целокупна фамилија уживала. Жене су правиле колаче са кестеном и то посебно за Божићне празнике.

Један догађај, који је Лазо запамтио из детињства, десио се у предвечерје. Њих пет-шест чобана се играло, па нису ни приметили да су се овце разишле по готово свим пропланцима Ђулумка. Неколико оваца нашло се у прикрајку шумарка када се сунце приближавало заласку. Ускоро је требало стада потерати кућама. У том часу зачу се лавез паса и овце у паници појурише преко пропланака. Чобани осетише да су у близини вукови и прекидоше игру. И заиста, три вука су се прикрала и у шумарку муњевито напала одвојени чопор оваца. Кад видеше три вука и чобани се уплашише, па остадоше неми и непомични. Једино су пси били храбри. Њихов лавез уплашио је вукове, али су ови ипак једну овцу ухватили и одвукли је у оближњу долину. Сутрадан су чобани пронашли трагове и остатке вуне. Нико им није замерио, родитељи су били срећни да се њиховој деци зло није догодило. Наредних дана дечаци су били обазривији, чувајући овце понашали су се као да су на стражи.